

Metafizyka i teologia w dyskusji o człowieku i kulturze

Słowa kluczowe: Szymonik, dyskusja, metafizyka, chrześcijaństwo, teologia

Najnowsza książka ks. Mariana Szymonika, *Metafizyka jako podstawa rozumienia człowieka i kultury. Glosa do współczesnego sporu aksjologicznego. Rozważania filozoficzno-teologiczne*¹, zgodnie z jej rozbudowanym tytułem, adekwatnie oddającym zamysł Autora, jej treść, cel i charakter, zawiera filozoficzno-teologiczne rozważania o człowieku i tworzonej przezeń kulturze, a jako taka jest głosem, dopowiedzeniem do współczesnego sporu o wartości podstawowe dla człowieka, a jednocześnie wskazuje na metafizykę jako właściwą płaszczyznę nie zreferowania tego spo-

ru, lecz jego rozwiązania. Tytuł książki, odczytywany w odwrotnej kolejności swego zapisu, oddaje jej teoretyczną strukturę, odsłaniającą się w przedstawionej tu kolejności. Już na początku należy zauważyć, że głosem jest ta książka jedynie ze względu na intelektualną pokorę jej Autora, jakże dzisiaj mało cenną, bo faktycznie jest głosem w dyskusji o możliwie pełne i nieredukcyjności pojmowanie bytu ludzkiego, jak go nieuprzedzenie doświadczamy w sobie samych i w naszych bliźnich, czyli tych, którzy zgodnie z etymologią słowa są nam bliscy jako „bliźniacy”, naj-

Ks. prof. dr hab. Jan Krokos, profesor Instytutu Filozofii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego.

¹ Książka ukazała się nakładem Częstochowskiego Wydawnictwa Archidiecezjalnego Regina Poloniae, Częstochowa 2022.

bliżsi krewni². Aby jednak ta dyskusja była owocna, konieczne jest spełnienie szeregu warunków, które ją umożliwiają i które pozwalają ją rzetelnie przeprowadzić, osiągnąć zamierzony cel – lepsze i dogłębnierze poznanie człowieka.

Mając to na uwadze, w pierwszej części zatrzymam się nad samą książką, by następnie sformułować trzy istotne warunki dyskusji, w której byłoby miejsce dla rozważań zawartych w publikacji, będącej inspiracją tego przedłożenia.

I. Prezentacja książki

Książka Szymonika wpisuje się we współczesność: we współczesną dyskusję nad człowiekiem i owocem jego aktywności, jakim jest kultura, w dyskusję, która toczy się na wielu płaszczyznach i w różnych przestrzeniach. Tym, co charakteryzuje współczesność, w której żyjemy, to schematyczne zideologizowanie: zideologizowanie – bo praktyczne cele determinują zrozumienie rzeczy, przy czym owo zrozumienie jest upraszczająco schematyczne, jednostronne, mało pokorne wobec rzeczywistości i jej wielostronności, co – wbrew deklaracjom i głośzonym hasłom – rodzi dyktatury różnych maści.

Rozbudowany tytuł książki Szymonika adekwatnie oddaje jej charakter. Autor bowiem nie tylko przekonuje, lecz i ukazuje, że jedyną rzetelną podstawą rozumienia człowieka i kultury jest nieuprzedzone zwrócenie się ku niemu samemu, ku człowiekowi, który jako twórca kultury jest elementem całego zróżnicowanego kosmosu, tzn. rzeczywistości, której pryncypia odsłania metafizyka. Książka – jak dalej głosi tytuł – jest głosz (choć wolałbym powiedzieć – głosem) do współczesnego sporu aksjologicznego, sporu o wartość człowieka

i kultury, a zatem nie rości sobie pretensji do jego definitywnego i pełnego rozstrzygnięcia, lecz zaprasza do rzetelnego namysłu nad jej tezami i dyskusji nad nimi. Jej metodologiczną osobliwość wyznaczają dwa terminy: filozofia i teologia. Pierwsza chce wyjaśniać rzeczywistość ostatecznościowo z pomocą danych człowiekowi naturalnych władz poznawczych, druga, nie przekreślając tego podejścia, dopełnia naturalne ludzkie poznanie i je przekracza poprzez sięgnięcie do objawienia chrześcijańskiego.

W trzech rozdziałach autor wskazuje najpierw trzy obszary, w których widoczny jest współczesny kryzys wartości, będący w istocie kryzysem antropologicznym. Sygnalizowany przez wielu i opisywany błąd antropologiczny, polegający na zakłamaniu ludzkiej natury, skutkuje zakwestionowaniem obiektywności norm moralnych i odejściem od wiary religijnej, a dalej – destrukcją rodziny i życia wspólnotowego oraz odejściem od polityki jako służby dobru wspólnemu na rzecz walki partyjnej o władzę. Wobec takiego stanu odrodzenie godne człowieka, tzn. odrodzenie godziwego życia indywidualnego oraz społecznego, może dokonać się je-

² Por. A. Brückner, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, wyd. 5, Warszawa 1989, s. 29.

dynie przez uszanowanie wewnętrznej natury świata i człowieka, czego przejawem jest racjonalna afirmacja prawa naturalnego w porządku obiektywnym, prawnego sumienia w porządku osobowym, racjonalnego budowania własnej osobowości poprzez kształcenie cnót aż po świętość, będącą darem Boga, który to dar domaga się otwarcia i pracy nad sobą. Dostrzeżenie słuszności wskazanych tu elementów odrodzenia człowieka z poszanowaniem jego natury wymaga otwarcia oczu na całą rzeczywistość i jej afirmację w porządku naturalnego, racjonalnego poznania oraz nadprzyrodzonej wiary, docenienie religii jako ważnej przestrzeni osobowego życia człowieka, a ostatecznie – nieodsuwania istotnego dla człowieka pytania o sens jego egzystencji.

Przedstawiana tu książka jest dobrze uargumentowanym wołaniem, by nie ulegać redukcjonizmowi współczesnej kultury, która wbrew codziennemu i pogłębionemu doświadczeniu chce człowieka sprowadzić do jego wymiaru zwierzęcego (czysto biologicznego), traktując go nawet jako gatunek szkodliwy dla świata przyrody (niektóre nurty ekologizmu), to znów uczynić z niego absolut w nieokiełznanym subiektywistycznym określeniu swojej tożsamości, zgodnie z przekonaniem, że każdy jest tym (i jedynie tym), za kogo się uważa. Autor docenia osiągnięcia nauki w badaniu biologiczno-psychiczno-społecznych stron bytu ludzkiego, lecz jednocześnie wskazuje na niewystarczalność takich ujęć do pełnego zrozumienia bytu ludzkiego. Zdaje się twierdzić, że redukcjonistyczne ujęcie człowieka – z racji swej metodologii – re-

dukuje także jego aktywność, pozbawiając ją osobowej głębi, przez co i tworzona przezeń kultura zostaje pozbawiona jej duchowego wymiaru i zostaje sprowadzona do technologii, co uwidacznia się we współczesnej moralności i polityce.

Odwołanie się do metafizyki arystotelesowsko-tomistycznej, a zwłaszcza do filozofii i teologii Tomasza z Akwinu jest przede wszystkim posłużeniem się metodą rzetelnej analizy filozoficznej bytu ludzkiego w jego pełni – i tak należy patrzeć na dyskurs filozoficzno-teologiczny omawianej publikacji. Materialistyczno-scjentystyczne ujęcie człowieka, z którym Autor polemizuje, nie pozwala odpowiedzieć na istotne dla człowieka pytania o wolną wolę, odpowiedzialność osobistą i społeczną, sens jego istnienia, a przecież nie znaczy to, że są to pytania bezzasadne, nieobecne w ludzkim życiu. Dlatego Autor ukazuje na podstawie dość obszernie prezentowanej literatury przedmiotu realistyczne rozwiązania, które czytelnikowi mają służyć pomocą w nieuprzedzonym zastanowieniu się nad sobą samym i sensem własnego istnienia.

Książka Szymonika jest zatem zaproszeniem do rzetelnego przyjrzenia się człowiekowi, którym jest i Autor, i czytelnik, by poznać możliwie pełną prawdę o nim samym i o owocach jego działania. W tym sensie nie jest ona polemiczna, lecz dialogiczna. Dobra i przejrzysta narracja, systematyka wywodu oraz dobrze dobrana literatura pozwalają czytelnikowi rzetelnie zmierzyć się z prawdą o człowieku, w którym to zmierzeniu pomocna jest omawiana książka.

2. Warunki owocnej dyskusji

Jak już wspomniałem, pokora intelektualna Autora usprawiedliwia nazwanie książki głosem, lecz faktycznie jest ona głosem w dyskusji o możliwie pełne i nie-redukcjonistyczne poznanie i pojmowanie bytu ludzkiego. Dyskusja zaś, by była owocna, powinna spełniać wiele warunków, charakteryzujących zarówno dyskutantów i ich postawę, jak i samą dyskusję. Skrótowno ujęli te warunki Roman Ingarden i Tadeusz Czeżowski w swych artykułach na ten temat. Pierwszy skoncentrował się na stronie świadomościowej, drugi – na formie samej dyskusji³.

Ingarden w swym eseju wskazuje, że owocność dyskusji zależy najpierw od motywów jej podjęcia. Chęć przeformowania własnego stanowiska w jakiegokolwiek sprawie z góry uniemożliwia rzetelną dyskusję. Ta bowiem wyrasta z nieusuwalnej ograniczoności i ułomności sił twórczych poszczególnego człowieka, a w szczególności jego sił poznawczych. Domaga się zatem zarówno swobody formalnej, przejawiającej się w braku jakichkolwiek zewnętrznych ograniczeń, oraz wewnętrznej swobody dyskutantów, jak i absolutnej rzetelności myślenia, szczerości wobec siebie samego oraz z nieustraszonego dążenia do wyjaśnienia spraw niewyjaśnionych i skontrolowania przyjmowanych twierdzeń czy żywionych przeświadczeń. Do-

tyczy to zarówno cudzych, jak i własnych twierdzeń czy poglądów, a przejawia się w gotowości zawieszenia własnej oceny cudzego stanowiska czy postawy, rzetelnego zapoznania się z cudzym stanowiskiem niejako w oryginale oraz uznania cudzego poglądu, jeśli ten okaże się zasadny, czyli z gotowością odstąpienia w tym wypadku od własnych przyzwyczajęń intelektualnych i własnej aparatury pojęciowej. Dyskusja zatem domaga się od biorących w niej udział „woli współpracy – na równych prawach i przy równym wysiłku i równej rzetelności”⁴, gdyż służy ona rozwiązaniu jakiegoś konkretnego, teoretycznego lub praktycznego problemu, czyli dojściu do prawdy klasycznie rozumianej.

Dopełnieniem do tak ujętych, od strony podmiotu dyskusji, warunków jej owocności, konieczne jest spełnienie także określonych warunków formalnych. Czeżowski, pojmując dyskusję dość szeroko jako wszelką wymianę myśli i utożsamiając tym samym dyskusję z dialogiem, skupia się na takiej jej postaci, którą można określić jako dyskusję wiedzotwórczą, naukową, która jest „prowadzona w pewnym porządku i zmierza do określonego celu intelektualnego (poznawczego) lub praktycznego”⁵, co pozwala mu wyróżnić dyskusje teoretyczne i praktyczne. Wskazuje na konieczność uzasadnienia twierdzeń, przy-

³ Mam tu na uwadze R. Ingardena *O dyskusji owocnej słów kilka*, w: tenże, *Książeczka o człowieku*, Kraków 1972, s. 185-189 oraz T. Czeżowskiego, *O dyskusji i dyskutowaniu*, w: tenże, *Odczyty filozoficzne*, wyd. 2, Toruń 1969, s. 191-196. Problem ten szerzej omówiłem w artykule *Mówienie – rozmowa – dialog – dyskusja*, „*Studia Philosophiae Christianae*” 56 (2020) 4, s. 332-338.

⁴ R. Ingarden, art. cyt., s. 189.

⁵ T. Czeżowski, art. cyt., s. 191.

woływanych w dyskusji, oraz na wewnętrzną jej logikę, wyznaczoną przez podjęte zagadnienie (wymagania naukowe), a także na jej organizację, gdy w dyskusji bierze udział więcej osób (wymagania parlamentarne). Niezależnie od tego, jaki dyskusja ma przebieg, „trzeba

pamiętać zawsze o tym – pisze Czeżowski – że aby była ona rzeczowa, chodzić w niej powinno o uzasadnienie twierdzeń i wykazanie ich prawdziwości lub prawdopodobieństwa, nie zaś o przekonanie przeciwnika i przeciągnięcie go na swoją stronę”⁶.

3. Metafizyka płaszczyzną szukania odpowiedzi o rację bytu

Włączenie książki Szymonika w dyskusję o człowieku i kulturze domaga się najpierw dostrzeżenia, a potem wejścia na płaszczyznę metafizyczną jako dopełniającą i fundującą wszelkie inne rozważania (przyrodnicze, psychologiczne, socjologiczne itp.) na temat świata, w tym człowieka i tworzonej przezeń kultury. Warunkiem jest dostrzeżenie, że poza dostępną zmysłom warstwą przejawów i zjawisk rzeczywistą jest warstwa ontyczna, fundująca pierwszą. Dostęp do niej wymaga posłużenia się innymi rodzajami poznania i innymi metodami, niż jest to właściwe w poznaniu pierwszej. Niezależnie od historycznych modyfikacji metafizyczne badanie wyznacza pytanie o *arché*, którego filozoficzny sens odkrywamy w odpowiedziach, jakie na to pytanie udzielali filozofowie greccy, dostrzegając w *arché* „źródło”, „punkt początkowy”, „zasadę” czy „pierwszą zasadę”, przyczynę ale i sens samego pytania, którą to różnorodność sygnalizuje sam Arystoteles w *Metafizyce*⁷. Istotne w tym pytaniu i we właściwym

rozumieniu rozważań metafizycznych jest to, że w dociekaniach naukowych nie tylko można, lecz i trzeba wyjść poza to, co bezpośrednio dane, a w pełni afirmując to, co tak jest dane, poszukiwać racji i podstaw tego, przyczyn – jeśli chcemy posługiwać się klasyczną terminologią metafizyczną.

Należy przyznać rację Giovanniemu Realemu, że w pytaniu o *arché* uwidoczniły się cechy, charakteryzujące całą filozofię starożytną: (1) wyjaśnienie wszystkiego, tzn. całej rzeczywistości, bez pomijania jakiegokolwiek jej części czy momentu; (2) czysto racjonalny charakter tego wyjaśnienia, czyli jego *logos*; (3) czysto teoretyczny, czyli kontemplacyjny cel, jakim jest poszukiwanie prawdy dla niej samej⁸. W ten sposób metafizyka, jako istotnie podejmująca pytanie o *arché*, przestała być jedynie doktryną, występującą „po” fizyce, lecz stała się dziedziną wiedzy, która fizykę (w znaczeniu Arystotelesowskim, ale i – w pewnej mierze – współczesnym) zasadniczo przekracza, a przekracza dzięki osobli-

⁶ Tamże, s. 194.

⁷ Por. Arystoteles, *Metafizyka*, 1012 b 34 -1013 a 23, tłum. T. Żeleźnik, t. I, oprac. M.A. Krąpiec, A. Maryniarczyk, Lublin 1996, s. 216-218.

⁸ Por. G. Reale, *Historia filozofii starożytnej*, t. I, *Od początków do Sokratesa*, tłum. E.I. Zieliński, Lublin 1993, s. 53-55.

wemu postępowaniu badawczemu, różnemu od tego, jakie jest charakterystyczne dla nauk szczegółowych. Gdy te – można powiedzieć – zadowolają się poznaniem najbliższych przyczyn, faktycznych, a nie koniecznych, metafizyka chce docierać do przyczyn ostatecznych i koniecznych, które zaczątkowo ujawniają się w empirycznej intuicji świata materialnego⁹. Metafizyka powinna zatem wychodzić od bezpośredniego kontaktu poznawczego z rzeczywistością, przenikniętego intelektualnym wejściem w jej naturę. Jak się uważa, tego rodzaju indukcyjno-analityczne poznanie, wzorowane na Arystotelesowskiej *epagoge*, pozwala na uzasadnienie ogólnie ważnych twierdzeń rzeczowych, tzn. na uzasadnienie twierdzeń o wszelkim bycie¹⁰. Kierowane jest ono, jak o tym była już mowa, podstawowym pytaniem metafizycznym o to, co sprawia, że byt jest bytem, co koniecznie konstytuuje byt jako byt, tzn. pytaniem o ostateczną rację bytu jako bytu, o jego *arché*. Tak opisana swoistość badań metafizycznych jest proporcjonalna do jej przedmiotu i celu. Dlatego metafizyka klasyczna nie porzuca swoich pryncypiów, nie uzasad-

nia ich pośrednio, lecz wykazuje ich zasadność bezpośrednio, wspierając się racjami elenktycznymi¹¹. Musi zatem uwzględniać bezpośrednie kontakty poznawcze z rzeczywistością, jeśli chce osiągać wiedzę konieczną o jej stronie egzystencjalnej¹².

Późniejsze dzieje filozofii w ogóle, a metafizyki w szczególności aż po czasy nam współczesne, są dziejami zmagania o możliwość ostatecznego wyjaśnienia całej rzeczywistości i ostateczne jej wyjaśnienie, a tym samym o właściwą koncepcję metafizyki¹³. Ujawniają się one także w tekstach krytycznych, jak choćby w Immanuela Kanta krytyce metafizyki, która przecież nie miała na celu jej dyskredytowanie, lecz jej uprawomocnienie. Kant dostrzegał zarówno ważność pytań metafizycznych, jak i to, że nie można ich unikać, gdyż zadaje je sama natura ludzkiego rozumu, jak i wskazywał, że rozum ludzki natrafia na nieprzewycięzalne – zdawałoby się – trudności, gdy próbuje na nie odpowiedzieć¹⁴. A zatem metafizyka mimo krytyki i niekiedy jej odrzucenia, jest ciągle obecna w filozofii, także w tej, którą określamy mianem współczesnej. Dowodem na to

⁹ Por. M.A. Krąpiec, *Metafizyka. Zarys teorii bytu*, wyd. 3, Lublin 1995, s. 13, 42, a także: M. Gogacz, *Elementarz metafizyki*, wyd. 4, Warszawa 2008, s. 123-131; E. Morawiec, *Odkrycie egzystencjalnej wersji metafizyki klasycznej. Studium historyczno-analityczne*, Warszawa 2004, s. 26-27.

¹⁰ Por. S. Kamiński, *Próba charakterystyki uzasadniania tez w metafizyce klasycznej*, w: M.A. Krąpiec, S. Kamiński, *Z teorii i metodologii metafizyki*, wyd. 3, Lublin 1994, s. 378.

¹¹ Por. S. Kamiński, *O ostatecznych przesłankach w klasycznej filozofii bytu*, w: M.A. Krąpiec, S. Kamiński, *Z teorii i metodologii metafizyki...* s. 327-339.

¹² Por. S. Kamiński, *Próba charakterystyki*, p. 377. Bliżej opisują to zagadnienie: E. Morawiec, P. Mazanka, *Metafizyka klasyczna wersji egzystencjalnej. Podstawowe zagadnienia z metafizyki*, Warszawa 2006.

¹³ Zwracam uwagę na przeglądowe opracowanie tego tematu, z którego tu korzystam, autorstwa W. Tomaszewskiej, *Metafizyczne i religijne. Problem subtematu w dziele literackim na przykładzie prozy kresowej Włodzimierza Odojewskiego*, Warszawa 2011, s. 27-78.

¹⁴ I. Kant, *Krytyka czystego rozumu*, A VII-VIII, tłum. R. Ingarden, t. I, Warszawa 1957, s. 7-8.

mogą być: Henri Bergson ze swą koncepcją „*durée réelle*” – „rzeczywistego trwania”, będącego korzeniem całej rzeczywistości¹⁵; Martin Heidegger i jego powrót do zapomnianego bycia (*Sein*), którego miejsce zajęło to, co istniejące na sposób przedmiotu (*Seiende*)¹⁶; filozofia dialogu, przesuwająca punkt zainteresowania z podmiotowości na relację z drugim; Emmanuel Lévinas, dostrzegający w pragnieniu Nieskończoności jądro prawdziwie wielkiej metafizyki człowieka¹⁷; analitycy¹⁸, którzy w różnej mierze nie rezygnowali – wbrew obiegowej charakterystyce ich filozofii jako anty- czy ametafizycznej – z podejmowania problemów metafizycznych. Tym dowodem może być nawet postmodernizm czy ponowoczesność, które promują odrzucenie dotychczasowej filozofii, w tym metafizyki, opowiadającej się za uniwersalnym rozumem i uniwersalną prawdą, jako wiodącymi ku totalitaryzmowi i przemocy i postulują radykalnie inne drogi filozoficznego namysłu, prowadzące faktycznie do nowej metafizyki rzeczywistości nieprzedstawialnej (Jean-François Lyotard¹⁹), metafizyki nomadycznego rozproszenia rzeczy po bez-

granicznej przestrzeni, w niepodzielnym Byciu, i zastępują w ten sposób metaforę korzenia, jako wspólnej podstawy, metaforą kłacza (Gilles Deleuze²⁰), „metafizyki” pisma (*écriture*), która poprzez dekonstrukcję sensu tekstu odsłania różnicę (*différance*), będącą nieokreślonym praźródłem wszystkiego i przekreślającą jakikolwiek absolutny początek jakiegokolwiek sensu (Jacques Derrida²¹).

Antropologia filozoficzna, która jest właściwym polem dyskusji na temat człowieka i kultury w kontekście współczesnego sporu aksjologicznego, do której to dyskusji swoją monografią włącza się Szymonik, jeśli nie chce pozostać mniej lub bardziej udanym uogólnieniem nauk szczegółowych: przyrodniczych i humanistycznych, a także ekspresją czyichś poglądów i przeświadczeń bez rzetelnego ich uzasadnienia, poprzez stawiane pytania o istotę ludzkiego bytu i o to, co sprawia, że człowiek jest człowiekiem, sięga jego ontycznych podstaw, stając się – przynajmniej w swej najgłębszej warstwie – metafizyką człowieka. Stawia bowiem pytanie o jego *arché* w sensie właściwym metafizyce.

¹⁵ Por. H. Bergson, *Ewolucja twórcza*, tłum. F. Znaniński, Kraków 2004.

¹⁶ Por. M. Heidegger, *Bycie i czas*, tłum. B. Baran, Warszawa 1994.

¹⁷ Por. E. Lévinas, *Całość i nieskończoność. Esej o zewnętrzności*, tłum. M. Kowalska, Warszawa: 1998.

¹⁸ Temat ten omawia m.in. T. Szubka we *Wprowadzeniu*, w: *Metafizyka w filozofii analitycznej*, red. T. Szubka, Lublin 1995, s. 9-29.

¹⁹ Por. J.F. Lyotard, *Kondycja ponowoczesna. Raport o stanie wiedzy*, tłum. M. Kowalska, J. Migasiński, Warszawa 1997.

²⁰ Por. G. Deleuze, *Różnica i powtórzenie*, tłum. B. Banasiak, K. Matuszewski, Warszawa 1997; G. Deleuze, F. Guattari, *Kłacze*, tłum. B. Banasiak, „Colloquia Communia” 68 (1988) 1/3, s. 221-238.

²¹ Por. J. Derrida, *Gramatologia*, tłum. B. Banasiak, Warszawa 1999; tenże, *Pismo i różnica*, tłum. K. Kłosiński, Warszawa 2004.

4. Racjonalność doktryny chrześcijańskiej i teologii

Kolejnym warunkiem włączenia się w dyskusję na temat człowieka i tworzonej przez kulturę w sposób zaproponowany przez Szymonika jest uznanie – przynajmniej w punkcie wyjścia – racjonalności doktryny chrześcijańskiej, także w jej rzetelnym teologicznym opracowaniu. Żyjemy w czasach deprecjonowania teologii jako nauki racjonalnej, przy zachowaniu jej specyfiki, co wynika z szeregu nieporozumień. Odrzucanie jakiegokolwiek stanowiska jako irracjonalnego bez rzetelnej jego krytyki jest obce idei naukowości, której czasy współczesne zdają się hołdować. Tymczasem mając na uwadze klasyczną koncepcję prawdy, ujętą w słynnej definicji *adaequatio intellectus et rei*, jaką znajdujemy między innymi i przede wszystkim u Tomasza z Akwinu²², trzeba przywołać istotne stwierdzenie, obecne u wielu myślicieli, że dla prawdziwości określonej tezy nie jest istotne kto i w jakich okolicznościach ją głosił, lecz jej rzeczowe uzasadnienie. Nieistotne też jest jej heureza, lecz jej własna treść poznawcza. Trzeci świat Karla Poppera, świat treści zdań, teorii, książek, bibliotek, pamięci komputerowych itp., charakteryzuje się swoją autonomią, mimo zależności od świata pierwszego, otaczającego nas świata przyrodniczego i duchowego, i od świata drugiego, świata naszych –

zawsze osobistych – doświadczeń świadomościowych. Dlatego ów trzeci świat powinien być traktowany autonomicznie, zarówno w swym odniesieniu do światów pierwszego i drugiego, jak i jako przedmiot nowych doświadczeń z metapoziomu²³.

Doktryna chrześcijańska jako element samego chrześcijaństwa niesie w sobie jego racjonalność, uwidocznioną w Biblii, w księgach objawionych zarówno Nowego, jak i Starego Testamentu. Racjonalności chrześcijaństwa poświęciłem osobny artykuł²⁴, tu zwrócić jedynie uwagę, że nauczanie i działanie Jezusa Chrystusa było racjonalne w źródłowym sensie tego słowa, tzn. oparte na rzeczowej racji, czynniku fundującym – w tym przypadku – cały porządek zbawczy, mający swe podstawy w dziele stwórczym, zarówno po stronie Stwórcy, jak i stworzenia. Racjonalność dzieła Jezusa Chrystusa, a zatem i chrześcijaństwa, charakteryzująca jego ortodoksyjny nurt, przejawiała się i przejawia następnie we wchodzeniu chrześcijaństwa w dialog z innymi kulturami, w tym w dialog doktrynalny, uwzględniający i szeroko korzystający od starożytności z dorobku filozofii i nauki w węższym sensie. Wszelki bowiem dialog (*dialogein*) domaga się racjonalności jako swego warunku koniecznego, racjonalności przedmiotu dialogu,

²² Por. Tomasz z Akwinu, *Quaestiones disputatae De veritate*, q. 1, a 1, tłum. A. Białek, red. A. Maryniarczyk, Lublin 1999, s. 18-29.

²³ Por. K. Popper, *Wiedza obiektywna. Ewolucyjna teoria epistemologiczna*, tłum. A. Chmielewski, Warszawa 1992, 103-105 – i inne.

²⁴ Por. J. Krokos, *Racjonalność chrześcijaństwa*, w: S. Janeczek, A. Starościc (red), *Filozofia Boga*, cz. 1, *Poszukiwanie Boga*, seria: Dydaktyka filozofii, t. VII, Lublin 2017, s. 643-660.

jego poznania i argumentacji. „Dialog irracjonalny” bowiem sam siebie znosi, staje się targowiskiem własnych widzi-mi się, których jedynym argumentem jest podmiotowe: „bo ja tak chcę, bo ja tak uważam”. Natomiast racjonalność dzieła Jezusa Chrystusa domaga się racjonalności wiary chrześcijańskiej, która jest i powinna być racjonalna, lecz nie racjonalistyczna. Tak twierdząc, wskazujemy, że sam akt wiary z natury przynależy człowiekowi, a treść wiary chrześcijańskiej nie jest sprzeczna z rozumem, nie sprzeciwia się rzetelnemu poznaniu naturalnemu, jest dla człowieka względnie zrozumiała, a w zakresie, określonym przez jej istotę, ma rzeczowe uzasadnienie. Jej treści są intersubiektywnie komunikowalne i kontrolowalne. Tym samym wiara chrześcijańska nie jest absurdalna, zarówno jako akt zawierzenia, jak i treść tego aktu.

W dyskusji naukowej, w której odwołujemy się na różny sposób do chrześcijaństwa, w istocie odwołujemy się do teologii, która – przynajmniej pozostająca w zgodzie ze wskazówkami Urzędu Nauczycielskiego Kościoła, a mam tu na myśli choćby odpowiednie dokumenty Vaticanum II i nauczanie papieży²⁵ – oprócz wyżej wskazanego cechuje się racjonalnością właściwą nauce jako systematycznemu, metodologicznie

określone-mu poznaniu swego przedmiotu we właściwym sobie aspekcie. Choć różni się od innych nauk punktem wyjścia, którym jest wiara nadprzyrodzona, zachowuje formalną strukturę każdej wiedzy naukowej. Tym samym wskazuje, że to, co stanowi jej przedmiot, poddaje się racjonalnemu poznaniu i wyjaśnianiu. Potwierdzają to współczesne określenia teologii jako wiedzy czy nauki, „za pomocą której rozum chrześcijanina, wzmocniony i oświecony wiarą, usiłuje pojąć poprzez rozumowanie to, w co wierzy, tzn. tajemnice objawione wraz z ich konsekwencjami” (Yves Congar), jako metodycznej i systematycznej „refleksji nad treścią wiary” (Edward Schillebeeckx), jako „wnikanie przez wierzącego w treść swej wiary podanej w Objawieniu Bożym” (Andrzej Zuber-bier)²⁶ czy też jako „racjonalizacji objawienia chrześcijańskiego” lub „rewelacjonizacji przyrodzonej wiedzy o życiu chrześcijańskim” (Stanisław Kamiński), itp²⁷.

Tak rozumianej racjonalności teologii nie przeczy teologia apofatyczna, akcentująca niepoznawalność Boga i podstawowych prawd wiary. Dopełnia ona teologię katafatyczną, orzekającą o Bogu pozytywnie, gdy ta dociera do granic właściwego człowiekowi poznania Boga i Jego spraw, poza którym odsłania się tajemnica.

²⁵ Podstawowy dokument Soboru Watykańskiego II, określający istotę i strukturę teologii, to Dekret o formacji kapłańskiej *Optatam totius* (w: *Sobór Watykański II. Konstytucje. Dekrety. Deklaracje*, Poznań 2002), a z nauczania ostatnich papieży przykładowo wymienilibym: Jana Pawła II Encyklikę *Fides et ratio* – o relacjach między wiarą a rozumem, Watykan 1998 – ze względu na jej znaczenie dla naszego tematu.

²⁶ Za: S. C. Napiórkowski, *Jak uprawiać teologię*, Wrocław 1991, s. 77-79.

²⁷ Por. S. Kamiński, *Pojęcie nauki i klasyfikacja nauk*, wyd. 3, Lublin 1981, s. 286, 290; tenże, *Teologia a filozofia*, w: tenże: *Światopogląd, religia, teologia*, red. M. Walczak, A. Bronk, Lublin 1998, s. 158.

5. Zakończenie

Zasygnalizowane tu warunki owocnego włączenia się przez filozofię i teologię we współczesną dyskusję nad człowiekiem i kulturą wynikają z istoty jednej i drugiej jako racjonalnego namysłu nad całą rzeczywistością, w tym rzeczywistością ludzką, do której przynależy także wiara religijna. Takiego wieloaspek-

towego przyjrzenia się tej rzeczywistości domaga się także ona sama, które nie- ni się, będąc jednością, wieloma dopeł- niającymi się aspektami, w tym intere- sującym nas tu aspektem ontycznym (metafizycznym) i teologicalnym (teolo- gicznym).

Metaphysics and Theology in the Discussion of Man and Culture

Keywords: Szymonik, discussion, metaphysics, Christianity, theology

Marian Szymonik's book *Metafizyka jako podstawa rozumienia człowieka i kultury. Glosa do współczesnego sporu aksjologicznego. Rozważania filozoficzno-teologiczne* (*Metaphysics as the Basis for Understanding Man and Culture. Gloss to the modern axiological dispute. Philosophical and theological reflections*) became an opportunity to indicate the necessary conditions for its inclusion in the contemporary discussion about man and culture. First of all, it is necessary to preserve the basic principles of fruitful discussion. These include the impartiality of the debaters and their fo-

cus on factual understanding and explanation of the problem of interest and the preservation of certain formal conditions. Another is to see in the metaphysics of man the plane of searching for an answer to the question of the *raison d'être* of all being, and therefore of human being and its products, that is, the culture created by it. Finally, the recognition of the rationality of Christianity, the rationality of its doctrine and theology as a rationalization of faith. It is only in such a discussion that one can strive for the fullest possible understanding of human being.

BIBLIOGRAFIA

1. Arystoteles, *Metafizyka*, tłum. T. Żeleźnik, t. I, oprac. M.A. Krąpiec, A. Maryniarczyk, Lublin 1996.
2. Bergson H., *Ewolucja twórcza*, tłum. F. Znaniecki, Kraków 2004.
3. Brückner A., *Słownik etymologiczny języka polskiego*, wyd. 5, Warszawa 1989.
4. Czeżowski T., *O dyskusji i dyskutowaniu*, w: tenże, *Odczyty filozoficzne*, wyd. 2, Toruń 1969, s. 191-196.
5. *Dekret o formacji kapłańskiej »Optatam totius«*, w: *Sobór Watykański II. Konstytucje. Dekrety. Deklaracje*, Poznań 2002.
6. Deleuze G., Guattari F., *Kłucze*, tłum. B. Banasiak, „Colloquia Communia” 68 (1988) 1/3, s. 221-238.
7. Derrida J., *Gramatologia*, tłum. B. Banasiak, Warszawa 1999.
8. Derrida J., *Pismo i różnica*, tłum. K. Kłosiński, Warszawa 2004.
9. Deleuze G., *Różnica i powtórzenie*, tłum. B. Banasiak, K. Matuszewski, Warszawa 1997.
10. Gogacz M., *Elementarz metafizyki*, wyd. 4, Warszawa 2008.
11. Heidegger M., *Bycie i czas*, tłum. B. Baran, Warszawa 1994.
12. Ingarden R., *O dyskusji owocnej słów kilka*, w: tenże, *Książeczka o człowieku*, Kraków 1972, s. 185-189.
13. Jan Paweł II, Encyklika „*Fides et ratio*” – o relacjach między wiarą a rozumem, Watykan 1998.
14. Kamiński S., *O ostatecznych przestankach w klasycznej filozofii bytu*, w: M.A. Krąpiec, S. Kamiński, *Z teorii i metodologii metafizyki*, wyd. 3, Lublin 1994, s. 327-339.
15. Kamiński S., *Pojęcie nauki i klasyfikacja nauk*, wyd. 3, Lublin 1981.
16. Kamiński S., *Próba charakterystyki uzasadniania tez w metafizyce klasycznej*, w: M.A. Krąpiec, S. Kamiński, *Z teorii i metodologii metafizyki*, wyd. 3, Lublin 1994, s. 365-388.
17. Kamiński S., *Teologia a filozofia*, w: tenże: *Światopogląd, religia, teologia*, red. M. Walczak, A. Bronk, Lublin 1998, s. 157-176.
18. Kant I., *Krytyka czystego rozumu*, tłum. R. Ingarden, Warszawa 1957.
19. Krąpiec M.A., *Metafizyka. Zarys teorii bytu*, wyd. 3, Lublin 1995.
20. Krokos J., *Mówienie – rozmowa – dialog – dyskusja*, „*Studia Philosophiae Christianae*” 56 (2020) 4, s. 315-340.
21. Krokos J., *Racjonalność chrześcijaństwa*, w: S. Janeczek, A. Starościc (red), *Filozofia Boga*, cz. 1, *Poszukiwanie Boga*, seria: *Dydaktyka filozofii*, t. VII, Lublin 2017, s. 643-660.
22. Lévinas E., *Całość i nieskończoność. Esej o zewnętrzności*, tłum. M. Kowalska, Warszawa 1998.

23. Lyotard J.F., *Kondycja ponowoczesna. Raport o stanie wiedzy*, tłum. M. Kowalska, J. Migasiński, Warszawa 1997.
24. Morawiec E., Mazanka P., *Metafizyka klasyczna wersji egzystencjalnej. Podstawowe zagadnienia z metafizyki*, Warszawa 2006.
25. Morawiec E., *Odkrycie egzystencjalnej wersji metafizyki klasycznej. Studium historyczno-analityczne*, Warszawa 2004.
26. Napiórkowski S. C., *Jak uprawiać teologię*, Wrocław 1991.
27. Popper K., *Wiedza obiektywna. Ewolucyjna teoria epistemologiczna*, tłum. A. Chmielewski, Warszawa 1992.
28. Reale G., *Historia filozofii starożytnej*, t. I, *Od początków do Sokratesa*, tłum. E.I. Zieliński, Lublin 1993.
29. Szubka T., *Wprowadzenie*, w: *Metafizyka w filozofii analitycznej*, red. T. Szubka, Lublin 1995, s. 9-29.
30. Szymonik M., *Metafizyka jako podstawa rozumienia człowieka i kultury. Glosa do współczesnego sporu aksjologicznego. Rozważania filozoficzno-teologiczne*, Częstochowa 2022.
31. Tomasz z Akwinu, *Quaestiones disputatae De veritate. Dysputy problemowe O prawdzie*, tłum. A. Białek, red. A. Maryniarczyk, Lublin 1999.
32. Tomaszewska W., *Metafizyczne i religijne. Problem subtematu w dziele literackim na przykładzie prozy kresowej Włodzimierza Odojewskiego*, Warszawa 2011.